

TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIA 2022

SAPIENTIA EMTE - MAROSVÁSÁRHELYI KAR

Irodalmi kertek turisztikai és tájépítészeti
hasznosítása.

Benedek Elek kisbaconi kertjének megújítása

Hallgató: Lőrincz Tünde, - Tájépítésmérnöki szak, IV. év

Témavezetők: Dr. Henning Anna Imola - Kertésmérnöki Tanszék

Dr. arh. Kovács Kázmér - Kertésmérnöki Tanszék

Marosvásárhely

2022. május 10.

Tartalomjegyzék

Kivonat.....	4
Bevezetés.....	5
Célkitűzés	5
Kisbacon bemutatása.....	5
A település lokalizálása és tájegységbe sorolása.....	5
A település rövid fejlődéstörténete.....	6
Kisbacon tájszerkezete és épített értékeinek rövid bemutatása.....	7
Kutatási módszertan	10
Irodalmi kertek megőrzésének fontossága	10
Irodalmi kertek hasznosításnak lehetőségei	10
Esettanulmányok	11
Jókai-kert, Svábhegy	11
Illyés Gyula tihanyi nyaralókertje	13
Abbotsford, Sir Walter Scott kertje, Skócia	15
Történeti rétegződések feltárása a Benedek Elek emlékház kertjében.....	17
Kutatási eredmények bemutatása és tárgyalása.....	20
A kert állapota Benedek Elek idejében és napjainkban	20
Funkcionális területhasználat, szomszédsági viszonyok.....	20
A kert látványkapcsolatainak vizsgálata	20
Kerti elemek, bútorkészítés bemutatása	21
Növényállomány bemutatása	22
Évszakok a kertben.....	23
Vizsgálatok összegzése és a SWOT	24
Koncepció rövid bemutatása	25
Következtetések	26
Irodalomjegyzék.....	27

Ábrajegyzék	28
-------------------	----

Kivonat

Az írók általában otthoni környezetben alkottak. A kertben ülve és dolgozva részletesen megfigyelték a környezetük legapróbb, percről percre történő változásait. Természeti leírásaikat gyakran saját környezetük inspirálta. Ezek a kertek az író saját öröme, a barátokkal, családdal való kikapcsolódásra, vigasztalás és felüdülés helyszínéül szolgáltak. A kutatásom célja az irodalmi kertek hasznosítási lehetőségeinek megállapítása, oly módon, hogy ezek a helyek megőrizték egyediségüket, a megkopott *genius loci* megerősítésével.

Kutatás módszertana:

A kutatásom helyszínéül Benedek Elek kisbaconi kertjét választottam, viszont fontosnak tartom más hasonló kertek esettanulmányainak vizsgálatát is: Illyés Gyula tihanyi nyaralókertje, Jókai Mór Sváb hegyen található kertje és Sir Walter Scott - Abbotsford, skóciai kertje.

A vizsgálataim két fő csoportra osztottam:

1. történeti jellegű kutatások, amelyek alapját Benedek Elek *Édes Anyaföldem* című önéletrajzi írása és meséi, valamint gyermekei, unokái emlékiratai, az emlékház családi archívumának anyagai, illetve a birtokról megjelent írások képezik,
2. a helyszín jelenlegi állapotának felmérése: terepszemle, növényfelmérés, látványkapcsolatok elemzése és a kerti bútorzat vizsgálata.

Várt eredmények:

A kutatás során körvonalozódnak egy irodalmi kert tájépítészeti hasznosításának lehetőségei, valamint a kert lehetséges funkciói, melyek az itt élő család és az emlékházat látogatók számára is megfelelnek.

Bevezetés

„Ebbe a házba be van falazva a lelkem, a téglákat, amelyeknek minden darabja egy-egy könyv, az én véremmel kevert mész ragasztja össze.” (Benedek Elek)

Célkitűzés

A legfontosabb célkitűzésem a kertnek egykori hangulatának megidézése, ahogyan azt egykor Benedek Elek megteremtette. A feladat nehézsége a megkopott genius loci visszahozásában, erősítésében rejlik. Konceptióm az egykori miliő felidezésére, illetve a látogató-hely közötti kapcsolat megteremtésére alapszik, teszi mindezt a történeti kertek helyreállítási javaslatainak segítségével.

A látogatók helyének megteremtése új funkciók elhelyezését is maga után vonja: útvonalak, pihenő- és várakozózónák kialakítása, információs táblák elhelyezése, mosdó, kávézó, parkolóhelyek biztosítása, valamint időszakos programok, kiállítások, irodalmi táborok szervezésére alkalmas helyek kialakítása.

Kisbacon bemutatása

A település lokalizálása és tájegységbe sorolása

Kisbacon (*Băţanii Mici*) egy kis falu Romániában, Kovászna megye nyugati csücskében (1. ábra). Ezt a vidéket a nép Erdővidéknek nevezi, mivel páratlanul gazdag az erdőkkel borított hegyekben. Az Erdővidéki, vagy más néven Baróti medence természetes határai: északon a Kakukk, Fekete hegy, keleten a Mitács és Piliske. Délkeleten a baróti hegyekhez tartozó Murgó és Hatod és a Csinód magasa, míg nyugaton a Várhegy. (Farkas 2014)

Kisbacon az erdővidéki medence északkeleti részén fekszik, a dél-Hargita aljában, a Barót patak völgye két oldalán. A település a vidék egyik legkisebb települése, népessége mindössze 499 fő, amelyből 484 magyar anyanyelvű. (Wikipédia 2022. 03. 26.) Közigazgatásilag Nagybaconhoz tartozik, Magyarhermánnyal, Szárazajttal és Uzonkával együtt. Megközelíthetőségét tekintve relatív nem messze helyezkedik el Székelyföld fontosabb városaitól: Sepsiszentgyörgytől 45 km-re, Székelyudvarhelytől 55 km-re, Csíkszeredától 67 km-re.

1. ábra: Kisbacon elhelyezkedése

A település 530 m tengerszint feletti magasságon fekszik (é. sz. $46^{\circ} 06' 13''$, k. h. $25^{\circ} 41' 42''$), klimatikus jellemzőit tekintve az évi hőmérséklet ingadozása -20 - $+35^{\circ}\text{C}$ között mozog, az uralkodó szélirány északról érkezik, az éves csapadékmennyiség 695 mm/év.

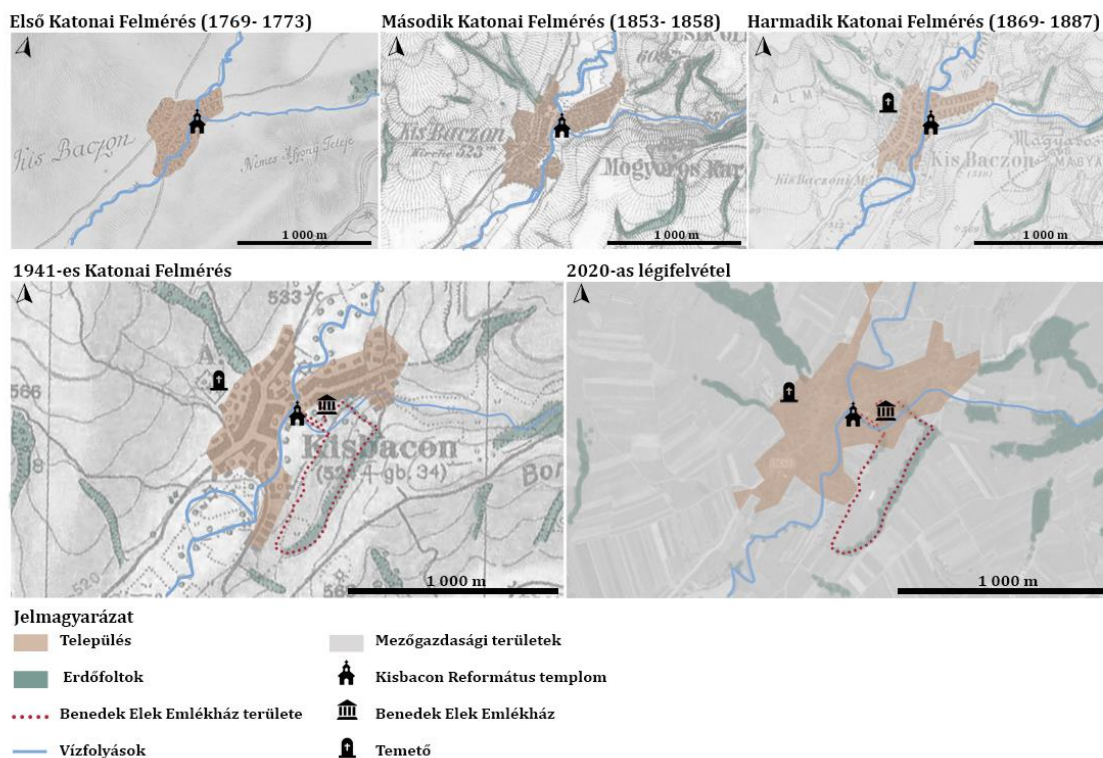
A Benedek Elek emlékház a település központjából közelíthető meg, a református templom szomszédságában. Az emlékház jelenleg családi tulajdonban lévő magánmúzeumként működik. A romániai műemlékek jegyzékében a CV-II-m-A-13136 sorszámon szerepel.

A település rövid fejlődéstörténete

A szájhagyomány szerint a falut a XII. században alapították, azonban erről nincs írásos dokumentum. A falu első írásos említése 1770-ből származik, amelyet Benkő József, erdővidéki tudós, írt „Filius Posthumus” című munkájának III. rész 1. cikk a-pontja alatt említi „Bacson” néveredetét: „Á Sz. István Magyar Király Sárolda nevű hugától származott volt a Márkárd Gróf kinek fia volt Bulth Lőrincz és ennek lettenek ún az öt jeles fiai: Batzon, Bontz, Bentze, Tsák (idegen kézírással Chá) és Bethlen Ezek közül mindenkinek nevére falvak vagynak Erdélyben neveztetve, talán magok levén azok fundátorai . . .”. 1567-ben Kws Baczon névalakban szerepelt a regestrumban, 1602-ben Kis-Bacson formában volt jelen. (Farkas 2014)

1910-ben 760 lakosa volt. A trianoni békeszerződésig Udvarhely vármegye Homoródi járásához tartozott. A második bécsi döntéssel ismét Magyarország része lett, ekkor viszont Háromszék vármegyéhez csatolták. 1944 végén megszűnt a magyar fennhatóság. (Wikipédia 2022. 03. 26.)

A katonai térképeken megfigyelhető a település növekedése (2. ábra), azonban a falu környezetében nem észlelhető jelentős változás. az 1941-es felmérésen megjelenik a Benedek Elek által ültetett erdőkaréj.

2. ábra: A település fejlődése katonai térképek alapján

Kisbácson tájszerkezete és épített értékeinek rövid bemutatása

A völgyben elterülő kis falu az idők során megőrizte festői szépségét, amelyet Benedek Elek a következőképpen mutat be: „Egy hosszúkö tál, melynek kicsorbult egyik vége, ebben a tálban egy csudaszép bokréta: ez az én szülőfalum. Ebben a faluban minden háznak van gyümölcsfás és virágoskertje, s május havában, amikor itt a gyümölcsfák virágba borulnak, Csíkorra tetejéről /a szomszédos Csíkország" orra ez a hegy/ óriási bokrétát lát. Széles cserfазsindely barnállott az alacsony falú, magas tetejű házakon: naptól, esőtől fakult szalmazúpödél jutott a pajtáknak meg a csűröknek, de akkor is megvolt minden háznak utcára mosolygó virágoskertje, minden kertnek a maga gyümölcsfája: rozssal érő, fótos, zsíros, édes, irós /más néven sólyom/ páris almát eleinérő, vagyis korán érő nyakas, bartamisz körtét, moskotár, madárka perponce /a besztercei szilva/ szilvát termő fája egy szépséges bokréta volt az én falum.” (Benedek Elek 1920)

A Bodvaj Egyesület a Kisbaconi Települési Értéktár elkészítése során negyvenkét megőrzésre és ápolásra érdemes értéket azonosított. Ezek között egyaránt vannak épített és természeti értékei: a református templom, egy működő vízimalom, a tájház, valamint nem utolsósorban Benedek Elek emlékház. A határában, a Fenyős-patak mellett értékes borvízforrások törnek felszínre, valamint itt található a Benedek Elek borvizes barlang, amely igazi természeti ritkaság. (Hecser 2016.)

Kisbacon 1734-ben lesz önálló egyházközség, addig Nagybacon filiája. A mai református templom 1793-96 között épült, majd 1867-ben kőkerítéssel övezték. Kisbaconban a reformátuson kívül nem volt más egyház és templom. (Léstyán 2000) A falu első papja, a híres nagyasszony, Árva Bethlen Kata udvari papja volt. Bethlen Kata ajándékozta az első kegytárgyakat is. A hősök emlékére a református templom előtti téren emlékparkot hoztak létre. Itt található Erdély egyetlen különálló zászlórúd tartója, az 1848-49-es forradalom, az I-II Világháborúban részt vett hősök emléktáblája. Ide került Soós András, helybéli népi mester által készített millicentenáriumi kopjafája is. (Farkas 2014)

A faluban található Erdővidék egyetlen működő vízimalma, amelyet Fülöp-malom néven ismernek. A malmot a Keresztes család, Etelka néni és két fia Lajos meg Domokos üzemelteti. Ez a malom egyik gerendájának felirata szerint 1835-ben épült, de egy korábbi malom meglétére utal az ugyancsak fába vésett 1714-es évszám. (Székelyföld 360° 2022. 03. 26.) A malom egyetlen automatikája a kis csengettyű, ami akkor szólal meg, amikor a garatból kifogy a gabona. Az épületegyüttes 2009-től Kulturális világörökség része. A helybeliek és a távolabbi falvak lakói is járnak ide búzát őrölni, szerintük az itt előállított lisztből finomabb kenyér sült, mint a malmokból származóból. (Farkas 2014)

A kisbaconi tájházat Németh Erzsébet nyugalmazott tanítónő hozta létre. Megvásárolta a szülőházával szembeni, gyermekkorától jól ismert épületet, majd régi, hagyományos tapasztási technikával újjáépítette. Az évek során a maga által gyűjtött régi tárgyakon kívül rengeteg ajándékot is kapott. Hagyományos használati tárgyakat lehet megtekinteni: „divatból” kiment mezőgazdasági felszerelést, gabonás szuszékot, ordafőzőt, dézsát, vajköpülőt, kézzel varrt, díszes falvédőt, gyapjából szőtt szőnyeget stb. (Hecser 2016.)

A településen megmaradt néhány 1880-90 közt épült magas tornácos ház, pincelakással ezek tehetősebb gazdák házai voltak. Többnyire fazsindelyes házak, alacsony ablakokkal, sikített tornáccal, 2 szobával. (Farkas 2014) Ezek az épületek napjainkban is lakják. (1. fotó)

1. fotó: Kisbacon főutcája 1914-ben és napjainkban
(Forrás: <https://slideplayer.hu/slide/17883286/> 2022. 03. 26. és Hecser 2016)

A Benedek Elek Emlékház irányába forduló híd mellett található Benedek Elek ülőalakos szobra, amit Varga Mihály sepsiszentgyörgyi szobrász készített, és amelynek avatására az író születésének 150., halálának 80., az Emlékház avatásának 40. évfordulója keretében került sor. Szemben az Elek apó nevét viselő I- IV. osztályos általános iskola található. (Farkas 2014)

Ezek mellett jelentős mennyiségben őriznek néphagyományokat.

Kutatási módszertan

Kutatásom során az írók és költők kertjeinek hasznosítását vizsgálom. Ezeket a kert gyakran irodalmi kerteknek nevezik.

Irodalmi kertek megőrzésének fontossága

Az írók kertjei a kastélykertekhez hasonlóan tükrözik az adott történeti korszakot, a tulajdonos társadalmi helyzetét, életérzését és világnézetét. Az írók kertjei egyediek, sajátos helyek, amelyeknek génuszuk, lelkük van. A kert megőrzése, megújítása során törekedni kell az egyedi génusz loci megtestesítésére. (Meggyesi 2009)

Az irodalmi kertek esetében nem az a lényeg, hogy mennyire aprólékosan tartják karban azokat, vagy, hogy milyen alapos tervezésről árulkodnak, hanem az, hogy mit árulnak el az íróról – szenvedélyeiről, preferenciáiról és inspirációiról. Az írók általában otthoni környezetben alkottak. A kertben ülve és dolgozva részletesen megfigyelték a környezetük legapróbb, percről percre történő változásait. Természeti leírásaikat gyakran saját környezetük inspirálta. Ezek a kertek az író saját örömére, a barátokkal, családdal való kikapcsolódásra, vigasztalás és felüdülés helyszínéül szolgáltak.

Irodalmi kertek hasznosításnak lehetőségei

Első lehetséges kerthasználati lehetőség a turisztikai hasznosítás, ez abban az esetben releváns, ha a kert épületeit, vagy legalább egy részét az író életének munkásságának bemutatására rendezik be: emlékház, emlékszoba, vagy múzeum. Ebben az esetben a helyszellem és az értékes kerti elemek, növényzet megőrzése mellett gondolni kell a kert látogatóira: kertbejárési útvonalak kialakítása, ismertetőtáblák elhelyezése, pihenő, várakozó, parkolóznák kialakítása, mosdó, ivóvíz biztosítás stb.

Ezek a kertek tájépítészeti szempontból is értékes történeti és irodalmi kertek, mivel az adott kor kertépítészeti stílusát örökölték meg. Fontos a kertek sajátos térszerkezetének, struktúrájának megőrzése, valamint tájba illesztése. Az írók gyakran növénygyűjtők is voltak, ezért különösen fontos az értékes növénygyedgyedek felmérése életkoruk és fajták szerint, majd azok későbbi ápolása.

Lehetséges, hogy a kert egyes épületeit napjainkban is lakják, ebben az esetben szükséges a látogatómentes, magánrészek elkülönítése.

Esettanulmányok

Kutatásom során Jókai Mór, Illyés Gyula és Sir Walter Scott kertjét vizsgálom, a következő szempontok szerint: a hely története, a kert jelentősége az író életében, és a kert használata az író halála után.

Jókai-kert, Svábhegy

Jókai Mór 1853-ban az Egy magyar nábob és a Kárpáthy Zoltán regények honoráriumából vásárolta meg a svábhegyi három és fél holdas gondoztatlan, köves telket – felhagyott kőbánya volt – a rajta levő házzal együtt, Schweitzer hegedűgyárostól 2200 forintért. Ezután kölcsönökből verandás nyaralót „majoros házat” építtetett, rendezte és művelésbe fogta a területet, s haszon- és díszkertet hozott létre. (Gaál 2016)

A birtokot teraszosan alakította ki, feltöltötte termőfölddel, a sűrű bozót helyébe szőlőt és gyümölcsfákat telepített, konyhakertet létesített, rózsákat nemesített, a borkészítésre és -tárolásra pedig külön pincét építtetett. A gyakori erős szél ellen rengeteg fát ültetett, nagy gondnal válogatva a fajokat: hársat, juharféléket, szil, barkócát (berkenyét), vadgesztenyét, diót, a ház körül kisebb díszparkot alakított ki. Ide vonult el első feleségével, Laborfalvi Rózával a város zajától. Kertészkedés közben tett megfigyeléseit később *Kertészgazdászati jegyzetek* címmel külön is megjelentette. Sokat kísérletezett, melyik bírja a savanyú, köves, agyagos talajt, melyiknek kell rendszeres öntözés, melyik hogyan hoz gyümölcsöt. Elsősorban nem a különlegességeket gyűjtötte, nem egy kis kastélyparkot akart itt megteremteni, hanem nagyon is praktikus célok vezérelték a fásításban. A kert jó része haszonkertként is szolgált, még a piacra is jutott belőle. (Gaál és Viczián 2016)

„Jókait különös viszony fűzte a természethez, ihletője, erőforrása volt, személyes kapcsolatban állt a fáival, rózsabokraival. Figyelni tudott a hely adottságaira, megérezte a teremtés csodáját és isteni kegyelmét a kert kialakításában. Ember és fa viszonyát többnek gondolta pusztá gazdálkodásnál.” (Viczián 2019.)

2. fotó: Jó gazda a rózsakertje előtt: a ház már nincs meg, de néhány olyan tő még él, amelyet az író ültetett (forrás: FSZEK Budapest-képtárház)

Az író halála után a nyaraló és a kert többször gazdát cserélt (második felesége, Nagy Bella 1922-ben eladta), és lassan az enyészeté lett, a hatvanas években végül a villát le kellett bontani. Ennek helyére építették fel a Madártani Intézet székházát. Jókai egykori telke jelenleg a következő intézményeknek ad otthont: a Duna-Ípoly Nemzeti Park Igazgatóságnak, a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesületének, a Keve András Madártani és Természetvédelmi Szakkönyvtárnak. Az épület egyik szobáját a Petőfi Irodalmi Múzeum 1968-ban Jókai-emlékszobának rendezte be, amelynek bejáratánál emléktábla található. A kertben eredeti helyén áll az író félköríves, oroszlanos kőasztala és kőpadja, valamin a vidám, életnagyságú, Rónai József által alkotott Bacchus-szobor, amelynek feje Jókait ábrázolja. A

Jókai-kert 1975 óta országos jelentőségű természetvédelmi terület, 2007 óta pedig védett történeti kert. (Gaál 2016)

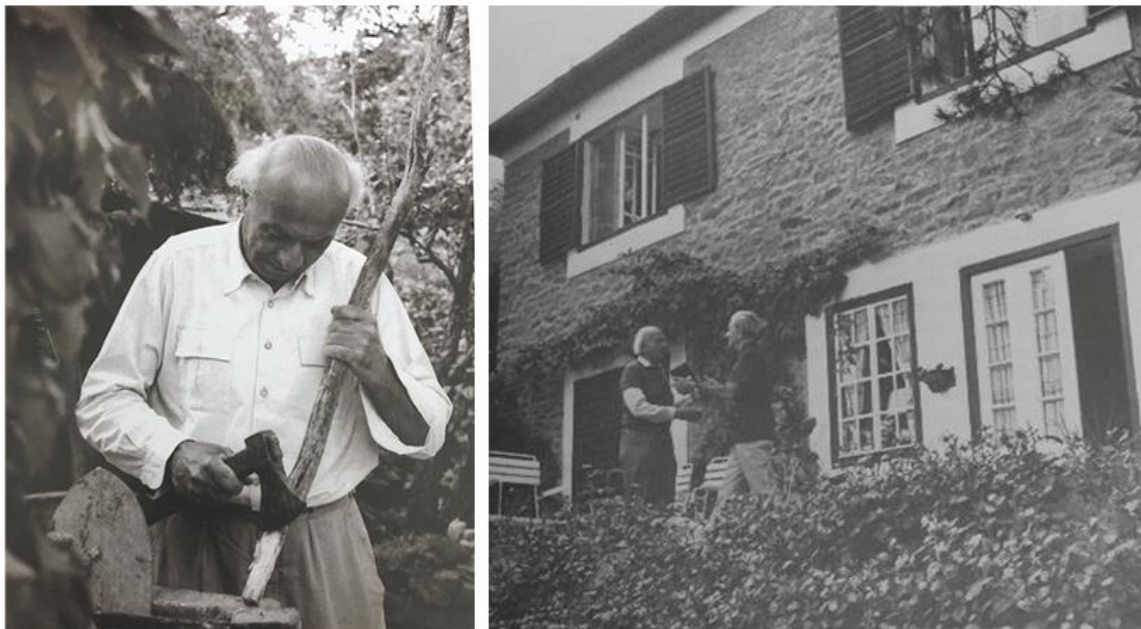
3. fotó: Emléktábla a Jókai kertben (Forrás: Petőfi Irodalmi Múzeum)

Illyés Gyula tihanyi nyaralókertje

A tihanyi nyaraló a Kozmutza család tulajdonában állt. Illyés Gyula 1939-ben, Kozmutza Flórával való házasságkötése után ismerkedett meg a birtokkal, majd lehetőségünk nyílt a ház fölötti dűlőút másik oldalán fekvő, 1080 m² nagyságú telek megvásárlására, ezen terveztek saját nyaralót építeni. (Baranyai 2008)

A ház egy jellegzetes kétszintes nyaralóépület, volt, melynek falát szőlő futotta be. Az igen meredek domboldal miatt a házba történő bejutást egy terasz kialakításával oldották meg. A terasz bal oldalán lévő korláton szőlő tekeredett, mellette cseresznyefa állt, alatta számooca termett. A fákkal sűrűn beültetett árnyas, hegyi kert aljnövényzetét legfőként élő vadvirágok: meténg és ökörfarkkóró adták.

A költő az 1950-es évektől már nagyrészt itt élt. Gyakran vendégeskedtek itt író és költő barátai, ezt bizonyítja, a felső telek kunyhószerű épületének gerendáira vésett nevek: Éluard, Mrtinov, Pudovkin, Rousselot, Szabó Lőrinc stb.

4. fotó: Illyés Gyula a tihanyi kertben (Forrás: MTI Fotó - Molnár Edit, <https://www.antikvarium.hu/konyv/bodosi-gyorgy-volgyvallatas-87391-0>. – 2022. 03. 26.)

Illyés Gyula szeretett kertjében tevékenykedni, mely évtizedeken keresztül ihletforrást biztosított számára. Saját kezűleg sok gyümölcsfát és diszfát ültettek, melyek hasznossága és szépsége örömet okozott neki: „A gyümölcsfa is meg tudja mutatni a szépségét, a disznövények is adnak hasznot. Legalabbis a költő megtalálja azt... Illyés mindenféle kerti munkát szívesen végzett. Ültetett, ásott, kapált, de legszívesebben a kaszát suhogtatta. Költőnek való az ilyen kert, ahol az elvégzendő munka soha nem igazán sürgős, mindég megvárja gazdája kedvét... ” (Bodosi György 1979).

Halála után a ház egy ideig üresen állt, mivel lánya családjával egy évet az Egyesült Államokban élt. A kert és a ház ma is a család tulajdonában áll és a fenntartást is ők végzik. Figyelnek a költő által kialakított részletek megóvására, de igényeiknek megfelelően némileg átalakították a kertet. (Baranyai 2008)

Abbotsford, Sir Walter Scott kertje, Skócia

A 19. században Sir Walter Scott Skócia legtermékenyebb és legsikeresebb írójaként szerzett nemzetközi hírnevet, de állandó érdeklődése – ami a legnagyobb örömet okozta – a faültetés volt. (ABBOTSFORD the home of Sir Walter Scott 2022. 03. 26.)

Scott 1811-ben megvásárolta saját „hegyi farmját”, a Tweed melletti, sivár parton. Az író sietett, hogy a csupasz parkot paradicsommá változtassa, már májusban, még mielőtt családjával oda költözött, megkezdte a faültetést a birtokon. A meglévő parasztház kicsi volt egy négygyermekes család számára. Mindazonáltal Scott elsődleges célja nem a ház bővítése volt, hanem az, hogy több földet szerezzen a szomszédjaitól. Költészetéből és korai regényeiből befolyó pénznek köszönhetően néhány éven belül 110 hektárról 1400 hektárra tudta bővíteni a birtokot, majd ezzel párhuzamosan apróbb fejlesztéseket végzett a házban. A parasztháztól nyugatra eső udvart „berendezte” egy dolgozószobával, egy étkezővel, egy fegyvertárral (amit „budoárként” emlegetett) és egy télikerttel, de sok változást elsöpörtek az építkezés későbbi szakaszai. Az általa épített istállók ma is fennmaradtak, de a télikert, a konyha, a mosókonyha vagy az udvar túloldalán lévő épületben található tartalék helyiségek nem. (ABBOTSFORD the home of Sir Walter Scott 2022. 03. 26.)

Az író egy festői és kertészeti szempontból egyedülálló erdős birtokot teremtett a korábban sivár Tweed folyó partján. A birtok rendkívül változatos flóra és fauna élőhely-keverékkel rendelkezik, megtalálhatóak itt a különböző őshonos orchideák, lepkék, borzok, denevérek és vörös mókusok az erdőben, a Tweed folyóban pedig vidrák élnek. Tavasszal és nyáron a birtok tele van madarakkal, aranypinttyel, fecskével harkályokkal és a tanyabaglyokkal.

A skót bárói stílusú kastély főépületet egy 120 hektáros kert veszi körül. A kert elrendezése sajátos jellegű, mivel három kültéri „szobából” áll: South Court a főbejárat kertje, süllyesztett kert, amelyet ma Morris Gardennek hívnak és az 1 hektáros, fallal körülvett kert. (ABBOTSFORD the home of Sir Walter Scott 2022. 03. 26.)

Scott halála után a leszármazottjai továbbra is a házban éltek és öt hónappal később beengedték a látogatókat. Ma a kert alapvetően még mindig Scott munkája, bár eszközöltek bizonyos átalakításokat, hogy a teret a család és a látogatók változó igényeihez igazítsák.

Napjainkban az Abbotsford Trust felelős azért, hogy a következő 200 évre meghosszabbítsa Scott örökségét ezen a gyönyörűen megtervezett tájon. A programot a WIAT (Woodlands In And Around Towns) és egy magánalapítvány finanszírozta. 2017 folyamán a következő munkálatok zajlottak: a régi utakat kitisztították és megjavították, új táblákat és padokat helyeztek el, helyreállították a régi látványtengelyek, az erdőket kiritkították teret adva az őshonos növényzetnek. Az új utak már megnyíltak, és visszaadták Scott vízióját egy romantikusan megtervezett tájról a Tweed-folyó mentén, amely minden évszakban lenyűgözi látogatóit. (ABBOTSFORD the home of Sir Walter Scott 2022. 03. 26.)

5. fotó: Megújított táj a Tweed-folyó mentén
(Forrás: ABBOTSFORD the home of Sir Walter Scott 2022. 03. 26.)

Történeti rétegződések feltárása a Benedek Elek emlékház kertjében

A vizsgált irodalmi kertekhez hasonlóan Benedek Elek kertje is a megépítés után több korszakon ment át. Minden kert esetében az egyik legmeghatározóbb pillanat az adott író halála, mivel ez után a kert funkciói az aktív használatról a megemlékezésre váltanak át.

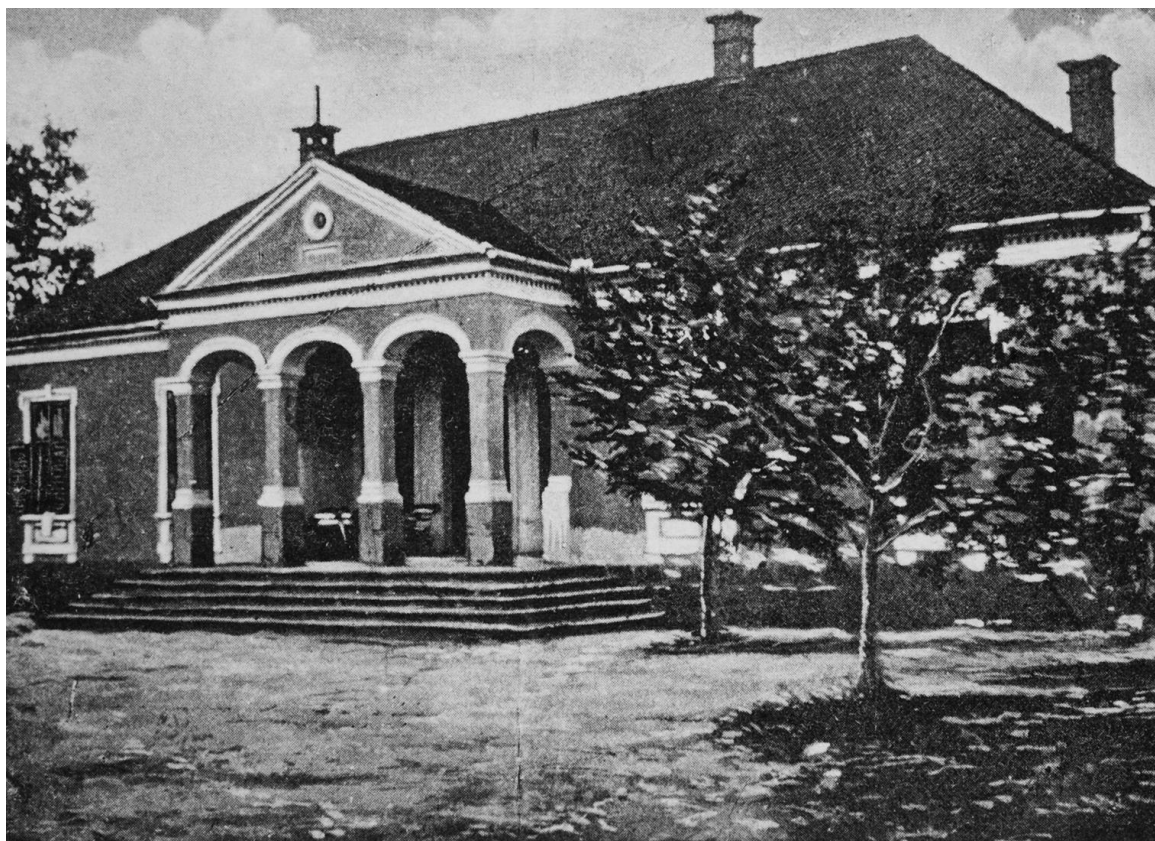
Benedek Elek 1894 és 1896 között a millenniumi ünnepségre készítette el az ötkötetes *Magyar mese és mondavilág* című könyvsorozatát. Ezután elhatározta, hogy az öt kötet honoráriumából visszavásárolja azokat a földeket, melyeket szülei pénzzé tettek, és az ő tanítására költöttek. „- Amit én tervezek, nem egy-két, de sok-sok esztendő munkája tesz, Mária. Marad e munkából a gyermekeinknek is, az unokáinknak is. Kitűzöm a célt s lassan, szép lassan haladunk feléje. Az első lépés a ház s hozzá egy kis kert. Ez az első lépés három esztendőt jelent. Székely szokás szerint kezdünk a fészekrakásba. Első esztendőben meghordom a fundamentumkövet, megvettetem cigányokkal a téglát. Második esztendőben a fenyvesből lehozatom a földélhez való fát. Harmadik esztendőben együtt az anyag, felépül a ház. S a negyedik esztendőben szépen a karomba öltöd a karodat, én fölvezetlek a garádicson, ott, azt hiszem, megindult szívvel állunk meg egy pillanatra, aztán önkéntelen lehajlunk, megcsókoljuk a küszöböt s belépünk a házba. Velem tartasz-e ebben is?” (Benedek Elek 1920). Hazautazott Kisbaconba, kinézte magának a templommal szemközti hegyoldalt. Ezután megtervezte a fenyvest, a leendő családi házat.

A ház alapját a falu templomától nem messze, a Macskás patak partján ásták meg. Az építési munkálatokat egy Raffay nevezetű mester vezette, aki mellett „kalákázással” a helybeliek dolgoztak, és a munkálatokban a környékbeli falvak lakói is sokat segítettek.

A ház a terv szerint 1898-ban készült el. Ezután kezdetét vette a birtok kialakítása: a gyümölcsösben közel 700 száz gyümölcsfát telepítettek, majd sorra ültették a fenyőfa csemetéket, kialakították a gazdasági épületeket. A házhoz vezető út két oldalára fenyőfákat ültetett. A kert felső részének egyik felében fenyő, a másikban lombhullató fák kerültek. A házat körülvevő hatalmas kertben rövid időn belül mesebeli környezet teremtdött, ahol az erdőrészeket, parkokat és sétányokat rövid versikék mutatták be.

Az író szívesen végzett kerti munkákat, fákat ültetett, sőt kaszált szántott a béresekkal: „csak az a valamennyire egész ember, kinek könnyű a toll és nem nehéz a kasza” mondta, összefoglalva írói munkáját, a gyerekek magyar írásra tanítását és a gazdasági munka tiszteletét és szeretetét. 1929 augusztus 16-án a kaszálás után levélírás közben vesztítette el eszméletét,

majd meghalt, utolsó leírt mondata mindannyiunk számára örök érvénű tanítás: „...*fő, hogy dolgozzanak.*” (Bardócz, Nagy 2019)

6. fotó: A kisbaconi ház képeslapon 1916-ból (Forrás: https://www.facebook.com/benedek.elek.emlekhaz/photos/?ref=page_internal 2022. 03. 26.)

Benedek Elek halála után a kisbaconi Benedek-kúria évekig üresen állt, a család csak nyaralónak használta. A rokonság távollétében a falubeliek, illetve távoli rokonok vigyáztak az értékekre, és egy-két kisebb betörést leszámítva a második világháború végére minden szerencsésen megmaradt eredeti formájában.

1944 tavaszán Benedek Elek Flóra lánya, nyugdíjba vonult, és hazaköltözött Budapestről a kisbaconi családi kúriába. A román kommunista párt a házat gyermekotthonná szeretne volna átalakítani. Flóra talpraesettségének és kapcsolatainak köszönhetően a terv nem valósult meg. Ezek után a házban elkezdte fogadni a rokonokat és a házat felkereső látogatókat. 1959-ben a kisbaconi házon Benedek Elek születésének 100. évfordulóján emléktáblát helyezzenek el. (Bardócz, Nagy 2019)

A Benedek Elek emlékház engedélyének megszerzése egy mesébe illő történet, majd 1969 május 25-én, Benedek Elek születésének 110 éves és halálának 40 éves évfordulójára, nagyszabású ünnepség keretében Kisbaconban felavatták az emlékházat. (Bardócz, Nagy 2019)

A megnyitása után a Székely Nemzeti Múzeum munkatársaként Benedek Elek unokája, Bardócz Júlia, férje, Bardócz Dezső kisbaconi iskolaigazgató és Flóra néni ápolta Elek apó hagyatékát és fogadták a látogatókat. 1978-ban a dédunoka dr. Bardócz Lehel felesége, Gajzágó Éva vette át és húsz éven át gondozta az emlékház hagyatékát. Ekkorra már minden évben látogatók ezrei keresték fel az emlékházat. Az ott őrzött vendégkönyvek szerint megállapítható, hogy az Elek apó házáat látogatók száma évről évre gyarapodott: 1970-ben 4852, 1979-ben 8342, és volt év, amikor ennek kétszerese volt a látogatók száma. (Bardócz, Nagy 2019)

1999-ben a Székely Nemzeti Múzeum és az emlékház kapcsolata megszűnt, az emlékházból családi magánmúzeum lett. Két évtizedig Szabó Istvánné Bardócz Réka dédunoka vezette az emlékházat, aki ugyanolyan szeretettel és gondoskodással tevékenykedett, mint elődjei. 2019-től újabb 20 évig Bíró Enikő dédunoka és családja gondozza a kertet és fogadja a látogatókat. (Bardócz, Nagy 2019)

Kutatási eredmények bemutatása és tárgyalása

A kert állapota Benedek Elek idejében és napjainkban

Benedek Elek egy tökéletes kertet tervezett és alakított ki saját és családja részére. A kert központja a nyolc szobás gyönyörű ház és az előtte lévő park, ide rendezte be a családi funkciókat. A kert nagyobb részén gazdasági funkciók kaptak helyet: gyümölcsös, szántóföldek, tyúkudvar és más állattartás.

Az emlékház megalapítása után a kertet nem sikerült bevonni az emlékezés folyamatába, az érték megőrzés megállt a ház megtartásánál. A kerti értékek leépültek, elvesztek vagy átalakultak a fenntartók jelenlegi igényei szerint.

Funkcionális területhasználat, szomszédsági viszonyok

Az emlékház a település központjából közelíthető meg. A kocsút bal oldalán magánudvarok találhatóak, míg jobb oldalon a Macska patak választja el a református templom kertjétől. Az emlékház Parkját északról és nyugatról a család tulajdonában lévő magán kertek határolják. A gyümölcsös nyugati oldalán lakófunkciók és mezőgazdasági területek találhatóak, a többi oldalon a kertet az erdőkaréj választja el a mezőgazdasági területektől.

A kert látványkapcsolatainak vizsgálata

A gyümölcsös területéről csodálatos kilátás nyílik a településre és az azt körülölelő hegyekre. A falunak és a tájnak sajátos erdővidéki tájkaraktere van, a település kis épületei

8. fotó: Látkép az emlékház kertjéből

(Forrás: <http://emf-kryon.blogspot.com/2014/05/benedek-elek.html> 2022.03.26.)

közül csak a templomtorony emelkedik ki (8. fotó). A látkép egyetlen zavaró eleme a kert végében tisztázatlan tulajdonviszonyú területen megépült családi ház.

A kertbe vezető kocsit szomszédságában épült új, nagyméretű lakóház elvonja a látogatók figyelmét a kertről és a másik oldalon a fák között megbújó templomtoronyról. A kocsit szinte merőleges szögben fordul az emlékház fele, és innen szolidan megbújva a fák között tökéletes rálátás nyílik az épületre. A ház verandájáról a teljes park belátható, a látképbe bekapcsolódik a templomtorony és távoli domboldal. Összességében gyönyörű a látvány, viszont több zavaró elemet is találunk: a cselédlak melletti farakások, a mögöttük lévő fásszínek és a kert szomszédos elhanyagolt épülete.

Kerti elemek, bútorzat bemutatása

Fontosnak tartottam az épületek, kerti elemek, emléktáblák, virágágyak és a bútorzat vizsgálatát, mivel egyaránt vannak értékes Benedek Eleknek emléket állító elemek, de olyanok is, amelyek a későbbi időszakokban épültek be a kertbe, nincs funkciójuk, nem nyújtanak esztétikai élményt.

Az épületek közül az emlékház, a nyári konyha- cselédlak és az istálló épülete őrzi Benedek Elek szellemét, azonban a romániai műemlékek jegyzékében a CV-II-m-A-13136 sorszám csak az emlékház épületére vonatkozik a műemléki védettség. A kert elemei közül a bejárat kapuzat és a kút maradt meg eredeti állapotában. Az író a kert különböző részeiről rövid, szórakoztató versikéket írt. Feltételezhetően ezek a versek kis fatáblákon megjelentek meg a kertben, melyeket a megrongálódás miatt többször kicserélték. Több versikés táblát a kert átépítése, leromlása során nem újítottak meg, de a versek fennmaradtak és az adott kertrész neve ez alapján maradt fenn: a tyúkudvar, a mintagazdaság, Éva erdeje és a Mária út.

Benedek Elek halála után a család nyaralóként használta az épületet, ekkor nem kerültek új elemek a kertbe. 1959-ben a kisbaconi házban az író születésének 100. évfordulóján emléktáblát helyezzenek el, amely a mai napig épségben megmaradt. Az emlékházzá avatás után a Székely Nemzeti Múzeum öt szobrot és egy madáritatót helyezett el a kertben. Később a szobrokat elszállították, viszont a beton talapzatok és a madáritató ott maradt. A család növényeket ültetett rá, azonban ezzel sem sikerült javítani az esztétikai megjelenésüket.

Miután a Székely Nemzeti Múzeum már nem felügyelte az emlékház működését elkezdődött a kert beépítése: új épületek jelentek meg a főépület mögött és a gyümölcsösben, a park részben fásszínt, farakásokat ajándékboltot, és kerti mosdót építettek. A kertben értéktelen

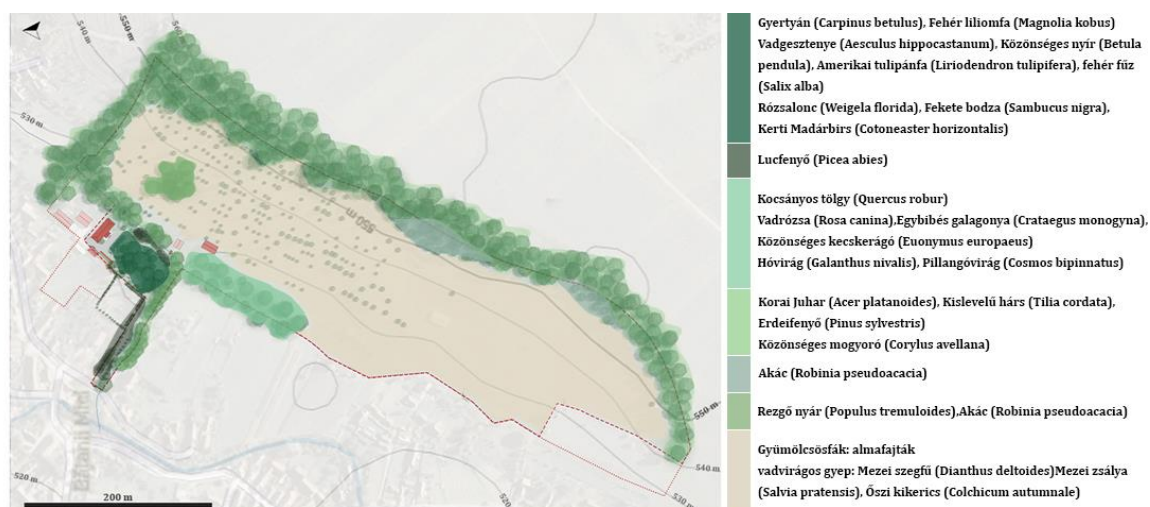
kis elemeket helyeztek el: egy rönkasztalt, egy manóházat és két kis „sziklakertet” néhány kőből és élő növényekből.

A kert bútorzata a korhadó Marci padból és néhány nem túl esztétikus kialakítású szemetesből áll.

A kert értékes növényegyedein emléktáblát helyeztek el, azonban a nagyméretű, veszélyessé vált fenyők kivágása után a kis „Lucfenyő” feliratú tábla a lombhullató fákra került át. A park fenyőfái alá 2018-ban beültetésre került a Székely Családok Almafája, amely a sűrű árnyék miatt szinte semmit nem fejlődött.

Növényállomány bemutatása

A Benedek Elek által ültetett növényállomány mára szinte teljesen elöregedett és kicserélődött. Azonban az emlékház előtti parkrészben és a gyümölcsösben még találunk 100 éves növényegyedeket. A kert növényzetét felmértem, fajösszetétel és életkor szerint hét részre osztottam 5. ábra:

3. ábra: A kert növényzetének bemutatása

Az emlékház parkja, amely a leginkább megőrizte a Benedek Elek által megálmodott alakját: „A ház előtt egy kis park: fenyőfacsoportok; szerteszét mindenfelé erdei fák, bokrok, itt-ott virágágyak. A fákat én ültettem, a virágokat Mária.” (Benedek 1920) A park faállománya változatos korú: a legidősebb egyedek a gyertyánfák (*Carpinus betulus*), a korai juharok (*Acer platanoides*), és a kislevelű hársfák (*Tilia cordata*). Ezeken kívül találunk itt egy Fehér liliumfát (*Magnolia kobus*), néhány vadgesztenyefát (*Aesculus hippocastanum*), közönséges nyírt

(*Betula pendula*), amerikai tulipánfát (*Liriodendron tulipifera*), és fehér fűzet (*Salix alba*). A cserjék között megtaláljuk a rózsalonc (*Weigela florida*), a fekete bodza (*Sambucus nigra*), és a kerti madárbirs (*Cotoneaster horizontalis*) egyedeit. A lágyszárú növényzet az árnyékolás miatt szegényes: a tavaszi hagymások (hóvirág, tulipán, nárcisz), a gyöngyvirág (*Convallaria majalis*), a sárga kúpvirág (*Rudbeckia hirta*), amely gyakran nem borul virágba.

Külön vizsgáltam a kocsitutat és a park azon részeit, ahol főként lucfenyőket (*Picea abies*) találunk, mivel itt a savas talajösszetétel miatt kevés lágyszárú növényzet marad meg.

A Mára út egykori almafasorai teljesen eltűntek, helyettük elsősorban cserjék vadrózsa (*Rosa canina*), egybibés galagonya (*Crataegus monogyna*), közönséges kecskerágó (*Euonymus europaeus*) és közönséges mogoró (*Corylus avellana*) találhatóak meg. Az allét két idősebb kocsányos tölgy (*Quercus robur*) zárja.

A Macska patak partján és a kertet körülölelő erdőkaréj 30-40 éves fák alkotják: korai juhar (*Acer platanoides*), kislevelű hárs (*Tilia cordata*), erdeifenyő (*Pinus sylvestris*), és közönséges mogoró (*Corylus avellana*). Az erdősáv mellett megjelent egy fiatal rezgő nyár (*Populus tremuloides*), és akác (*Robinia pseudoacacia*) sáv.

A gyümölcsös fái között megjelent egy fiatal akác (*Robinia pseudoacacia*) folt, amely könnyen növekedhet, veszélyeztetve az idős gyümölcsfákat.

A kert legnagyobb részét a gyümölcsös és a rét teszi ki. A gyümölcsfák között találunk 100 éves alma- és körtefákat. Ezek a fák gondozatlanok, és a megjelent invazív növényzetkönnyen teret hódíthat. A lányszárú flóra nagyon gazdag, egy valódi vadvirágos és gyógynövényes gyeper: mezei szegfű (*Dianthus deltooides*), mezei zsálya (*Salvia pratensis*), őszi kikerics (*Colchicum autumnale*) stb. díszíti.

Évszakok a kertben

A kert minden évszakban csodálatos látványt tud nyújtani: tavasszal lassan virágba borul a kert, a hóvirágok, és a tulipánok, majd a magnóliafa és az egész gyümölcsös teszi festőivé a látványt. Nyáron csodálatos a rét, a kert hűvös és árnyékos. Az aranyősz talán a kert legszebb időszaka, amikor minden ragyogó narancssárga, majd a távoli hegyek lassan hófehérbe borulnak. Később ez a fehérség beköltözik a kertbe is.

Vizsgálatok összegzése és a SWOT

Az évtizedek során a birtok és a kert fénye megkopott, elhanyagoltta vált, és nem sikerült összekapcsolni a család és a látogatók igényeit. Finom kis beavatkozásokkal lehetőség van összehangolni az igényeket és visszaállítani a kert meséket idéző állapotát.

Erősségek:

- A település kellően félreeső, ezért sikerült megőriznie egyedi karakterét
- A településen több tájképi és épített érték is található.
- A Benedek Elek által épített épületek napjainkban is jó állapotban vannak.
- A gyümölcsösben találunk Benedek Elek által ültetett 100 éves egyedeket
- A kertből csodálatos rálátás nyílik a településre és környezetére, amely minden évszakban képes elkápráztatni a látogatókat.

Gyengeségek:

- Az évek során a kert egyes részei gondozatlanná váltak: a gyümölcsös előregedett, a fiatal spontán flóra gyors terjedésnek indult.
- A kertben nincsenek a látogatók számára kialakított helyek, a kert látogathatósága szigorúan csak az emlékház előtti parkra korlátozódik.
- A parkban túlságosan sok apró, fölösleges kerti elemet, emléktáblát és emlékhelyet találunk.
- Kedvezőtlen látványkapcsolatok a szomszédos épületekkel
- Kedvezőtlen beépítések

Lehetőségek:

- Benedek Elek irodalmi – emlékkert kialakítására, ahol a látogatók és az itt élő családtagok is megtalálják helyüket.
- Elegendő tér lenne rendezvények, táborok szervezése.

Veszélyek:

- A tisztázatlan beépítések növekedése.

- Spontán flóra, invazív fajok térhódítása, a gyümölcsös egyedeinek teljes kipusztulása.
- Kedvezőtlen fejlesztési javaslatok a család részéről.
- A kert nincs bekerítve, ezért a vadállatok (medve, őzek, nyulak) gyakran bejárnak a területre.

Koncepció rövid bemutatása

Az emlékhely kialakítása során a megújítás kertépítészeti módszerét választottam, mivel a kertben található értékes elemek, de többjük az emlékház megalapítása után elveszítette eredeti funkcióját. A célom az egykori miliő megidézése a kert struktúrájának, értékes növényzet és kerti elemek megtartásával, viszont a kihasználatlan funkciók átalakítása a jelen igényeinek megfelelően. Az emlékház előtti park lenne a kert legrepresentatívabb rész, ahogyan Benedek Elek leírja, ugyanakkor ide rendeződnek be a látogatók fogadására alkalmas funkciók: infópont, valamint várakozó és pihenőtér. A gyümölcsös megújítása során egy családi tankert és tündérkert és berendezését javaslom: Elek apó leszármazottjai saját gyümölcsfát ültetnek a kiszáradt fák helyére, majd amikor gyermek születik a családba neki is. Ezáltal megújul a gyümölcsös őshonos, régi gyümölcsfajtákkal, ezáltal létrejön egy ezeket bemutató tankert. A kihasználatlan istállóépület alkalmas lenne egy gyümölcsfeldolgozó műhely, valamint egy kis olvasó- kávézó berendezésére. A kert gyümölcsös melletti része alkalmas lehet nyári táborok és rendezvények szervezésére.

A látogatható tereket térhatároló növényekkel lenne javasolt eltakarni a magán felhasználású részekről, mivel ezek nem zavarnák a kert hangulatát és látványkapcsolatait.

Következtetések

Benedek Elek kertjében egy mesevilághoz hasonló mintagazdaságot teremtett. Számára fontos volt az, hogy egész családja- a hat gyereke és a számos unokája és dédunokája- elférjen a házban, és saját kis elvonuló, pihenőrésze legyen a birtokon. Azonban arra nem gondolt, hogy halála után a kertje valóságos zarándokhellyé válik és évente több száz látogató fordul majd meg itt.

Az emlékház megalapítása után a nagy ebédlőt és az író dolgozószobáját múzeumként rendezték be, viszont a kertet nem sikerült bevonni az emlékezés folyamatába. Az értékmegőrzés megállt a ház fenntartásánál. A kerti értékek leépültek, és az egyes kertrészek az örökösök igényei szerint beépültek.

A látogatók nem találják helyüket a kertben: nincs kijelölt parkoló, ezért gyakran autóval behajtanak a kocsúton és közvetlenül a ház előtt parkolnak le, ahol a családtagok, ezért gyakoriak a konfliktusok. Ugyanakkor a látogatók a múzeum megtekintése után rögtön elhagyják a területet.

A kert megújítása során figyelembe vettem az író elképzelését a kert kialakításáról, és megoldást javasoltam a kert használatában lévő konfliktusokra. A célom egy olyan irodalmi-emlékkert kialakítása volt, amely megeleveníti a kert szellemét, ugyanakkor eleget tesz az itt élő család és a látogatók igényeinek.

Irodalomjegyzék

Könyvek:

Bardócz O. Nagy N., 2019, *Benedek Elek emlékalbum*. Művelődés, Kolozsvár.

Benedek E. 1920. *Édes anyaföldem! Egy nép s egy ember története*. 2. köt. Pantheon, Budapest.

Farkas Gy. 2014. *Kisbacon Honismereti esszé*. Baróti Szabó Dávid Technológiai Líceum, Kisbacon.

Léstyán F. 2000. *Megszentelt kövek, A középkori erdélyi püspökség templomai*- Kisbacon., A gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség kiadása.

Meggyesi T., 2009. *Városépítészeti alaktan*. Hungarian edition TERC Kft., Budapest.

Szakfolyóiratban megjelent cikkek:

Baranyai E. R. 2008. 4D Tájépítészeti és kertművészeti folyóirat. *Illyés Gyula tihanyi kertje* 12: 15-22.

Interneten megjelent cikkek:

Gaál T. 2016. Cultura Magazin. *Jókai csodakertje*

<https://cultura.hu/kultura-plusz/irok-otthona-jokai-kertje/> Letöltve: 2022. 03. 26.

Hecser L. 2016. Háromszék független napilap. *Kisbacon nagy kincsei*.

<https://www.3szek.ro/load/cikk/95577/kisbacon-nagy-kincsei> Letöltve: 2022. 03. 26.

Viczián Zs. 2019. PestBuda. *Az író kertje – Jókai a Svábhegyen*

https://pestbuda.hu/cikk/20190816_viczian_zsofia_az_iro_kertje Letöltve: 2022. 03. 26.

Internetes források, honlapok:

ABBOTSFORD the home of Sir Walter Scott

<https://www.scottsassbotsford.com/visit/the-estate> Letöltve: 2022. 03. 26.

Székyföld 360° <https://www.virtualisszekelyfold.ro/hu/pano/34> Letöltve: 2022. 03. 26.

Wikipédiából, a szabad enciklopédia: Kisbacon.

<https://hu.wikipedia.org/wiki/Kisbacon> Letöltve: 2022. 03. 26.

Ábrajegyzék

Fotók

1. fotó: Kisbacon főutcája 1914-ben és napjainkban
Forrás: <https://slideplayer.hu/slide/17883286/>
Forrás: Hecser László
2. fotó: Jó gazda a rózsakertje előtt: a ház már nincs meg, de néhány olyan tő még él, amelyet az író ültetett
Forrás: FSZEK Budapest-képtár
3. fotó: Emléktábla a Jókai kertben
Forrás: Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM), Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság (DINPI)
4. fotó: Illyés Gyula a tihanyi kertben, 1969
Forrás: MTI Fotó - Molnár Edit felvétele
Forrás: <https://www.antikvarium.hu/konyv/bodosi-gyorgy-volgyvallatas-87391-0>
5. fotó: Megújított táj a Tweed-folyó mentén
Forrás: <https://www.scottsabbotsford.com/visit/the-estate>
6. fotó: A kisbaconi ház képeslapon 1916-ból
Forrás: https://www.facebook.com/benedek.elek.emlekhaz/photos/?ref=page_internal
7. fotó: Látkép az emlékház kertjéből
Forrás: <http://emf-kryon.blogspot.com/2014/05/benedek-elek.html>

Ábrák

1. ábra: Kisbacon elhelyezkedése
2. ábra: A település fejlődése katonai térképek alapján
3. ábra: A kert növényzetének bemutatása

